

ANNA LASZUK* – WARSZAWA

KONFERENCJA ARCHIWA KOŚCIOŁÓW I ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH W POLSCE OD 1918 ROKU DO DNIA DZISIEJSZEGO

W dniach 25-26 kwietnia 2024 roku odbyła się w Warszawie konferencja zorganizowana przez Archiwum Akt Nowych (AAN) Oddział VI archiwów społecznych. Obrady toczyły się w siedzibie Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk przy Rynku Starego Miasta. Trzydzieści zgłoszonych referatów przedstawiono w sześciu sesjach.

Pierwszą z nich wypełniły prezentacje *Źródeł archiwalnych do badań religioznawczych w zbiorach państwowych*. Rozpoczął ją organizator konferencji – Zbigniew Król (AAN), przedstawiając *Materiały archiwalne dotyczące Kościołów, związków wyznaniowych i badań religioznawczych w zasobie AAN pochodzące ze źródeł społecznych*. Archiwum przejęło i przejmuje różnorodną dokumentację organizacji oraz osób prywatnych, w której znajduje odzwierciedlenie tematyka referatu i całej konferencji. Pozwala ona na obserwację przejawów i zmian religijności, zróżnicowania wyznaniowego, przemian sposobów działania osób duchownych oraz zaangażowanych osób świeckich.

Inną część zasobu archiwalnego – *Akta centralnych państwowych instytucji opieki i nadzoru nad kościołami i związkami wyznaniowymi w Polsce w latach 1918-1989 w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Stan zachowania i udostępnianie* – przedstawił dr Adam Dąbrowski (AAN). Udowodnił, że w dokumentacji tych instytucji, o charakterze wybitnie niewyznaniowym, kryje się wiele konkretnych danych – i o ruchach religijnych, i o polityce państwa wobec nich. Autor przybliżył też budowę portalu Szukaj w Archiwach oraz zasady poruszania się po nim w celu dotarcia do poszukiwanej informacji, a także kopii cyfrowych dokumentów, których coraz więcej jest publikowanych.

* Anna Laszuk – dr nauk humanistycznych w zakresie historii, główny specjalista w Departamencie Archiwistyki, Naczelną Dyrekcja Archiwów Państwowych

e-mail: alaszuk@archiwa.gov.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2230-2221>

Dzieje aparatu bezpieczeństwa i kilka konkretnych antykościelnych akcji w jego wykonaniu, będących odrębnymi wątkami badawczymi, przedstawił prof. Jan Żaryn (UKSW). W wystąpieniu zatytułowanym *Archiwa i zbiory kościołów, związków wyznaniowych i organizacji katolickich w zasobie IPN* zasygnalizował także przykłady akt powstałych w trakcie działań karno-sledczo-sądowo-więziennych.

Innego rodzaju zbiór dokumentacji, będącej efektem, jak i podstawą badań, powstaje w Instytucie Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jego pracownicy: dr hab. Elżbieta Przybył-Sadowska, dr hab. Piotr Czarnecki, dr hab. Marcin Rzepka, patrzący na archiwa oczami użytkownika i jednocześnie gromadzący własne zbiory dokumentacyjne, przygotowali referat *Badania nad religiami w Polsce prowadzone w Instytucie Religioznawstwa UJ – historia, perspektywy i wyzwania*. Zaprezentowali w nim zarówno dorobek naukowo-badawczy półwiecza działalności, jak i metody działania służące gromadzeniu źródeł publikowanych i archiwalnych, w tym nagrań dokonywanych w czasie wyjazdów terenowych. Zapowiedziano też nowy portal internetowy, którego elementem ma być interaktywna mapa występowania i zasięgu religii, wyznań, ruchów religijnych oraz neopogańskich.

Archiwa Diecezjalne to tytuł drugiej sesji. Zgrupowano w niej także cztery wystąpienia – bardzo różnorodne, mimo wspólnego tematu. *Historię i zasób Archiwum w Zielonej Górze (2003-2023)* przedstawił ks. dr hab. Romuald Kufel (Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze). Diecezja zielonogórsko-gorzowska powstała w 1992 roku, więc jej archiwum ma krótkie dzieje, ale zasób sięga XVII wieku. Gromadzone są w nim nie tylko akta instytucji diecezjalnych, ale i nabywane na aukcjach dokumenty spoza terenu diecezji czy akta dawnych parafii ewangelickich. Wyjątkową inicjatywą jest utworzone w 2018 roku Archiwum Kresowe, do którego zaliczane są akta osób przybyłych po 1945 roku ze Wschodu oraz akta autochtonów – mieszkańców zachodnich kresów Polski.

Zbiór dokumentów, umownie nazwany Archiwum Arcybiskupa Eugeniusza Baziaka, przedstawił dr Karol Kubicki (Archiwum Arcybiskupa Eugeniusza Baziaka w Krakowie, UPJP II w Krakowie). Opowiedział o skomplikowanej drodze akt z diecezji lwowskiej, przewożonych do Polski w latach 1945-1946 i o ich pierwszym opracowaniu oraz mikrofilmowaniu w Ośrodku Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych KUL. Obecnie (do 2067 roku) znajdują się one w depozycie na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie. Są coraz lepiej rozpoznane, opisane, były też digitalizowane w ramach dwóch projektów.

Archiwum Kurii Metropolitarnej w Warszawie, jego losy oraz stan (nie)zachowania przedstawił ks. protodiakon Andrzej Dawidziuk (Metropolia Warszawska Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce). Archiwum to zostało założone przed 100 laty – 11 listopada 1924 roku. Gromadzi dokumentację wytworzoną od XIX wieku w dawnych granicach Polski. Należą do niej fragmentaryczne akta parafii, jednostek oświatowych, 17 monasterów, dokumenty dotyczące bieżącej, akta księży i powojenne akta metropolii. W 1998 roku dokonano systematyzacji zasobu, jest rozpoznany i opisany, ale traktowany jako archiwum wewnętrzne, więc jego udostępnianie odbywa się za każdorazowym zezwoleniem arcybiskupa.

Referat „*Без бумажки – ты букашка, а с бумажкой – человек*”. *Sieć i zasób archiwalny Kościoła katolickiego na Syberii na etapie odrodzenia 1991-1998. Zagadnienia wstępne*, autorstwa dr. Stanisława Kollera (IPN), był odczytany przez dr. Krzysztofa Langowskiego (AAN). Zawarte w nim zostały informacje o inicjatywie Archiwum Historycznego Kościoła na Syberii, powstałej na fali odradzania Kościoła w tamtym rejonie. W jej ramach gromadzona jest dokumentacja głównie z obecnych administratur w Nowosybirsku i Irkucku, niektóre dokumenty są odtworzone, powstają nowe, wytwarzane przez parafie i wspólnoty.

Popołudniowa sesja trzecia *Archiwa Zgromadzeń Zakonnych* zgrupowała wystąpienia dotyczące różnych jednostek Kościoła katolickiego. *Dzieje i zasób Archiwum Generalnego Zgromadzenia SS. Sercanek (1894-2024)* przedstawiła s. dr Jadwiga Kupczewska (KUL, Zgromadzenie Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego). Doskonale wprowadzenie do jej wystąpienia, ale i do całej sesji, stanowiła mapa opracowana w ramach projektu „Atlas klasztorów w Polsce X-XXI w.”, na której zaznaczono liczne punkty odzwierciedlające istniejące wówczas klasztory. Najstarszych w Polsce – norbertanek – już nie ma. W końcu 2023 roku funkcjonowało w naszym kraju 80 archiwów generalnych i 68 prowincjalnych zakonów żeńskich, co daje wyobrażenie o skali zjawiska. Prelegentka skupiła się po tym na omówieniu archiwum sercanek – jego struktury, typowych i wyjątkowych dokumentów, w tym zbiorów placówek zamkniętych i na wywiadzie z dzieckiem żydowskim uratowanym przez siostry w Przemyślu. Wyjawiała, że trafiają do zasobu także taśmy z nagraniami, fotografie, ale nie wszystkie na razie mogą być udostępniane.

Po tym ks. dr hab. Roman Majka CSMA (Zgromadzenie Świętego Michała Archanioła) podzielił się doświadczeniami i dorobkiem naukowym, powstałym w czasie prowadzenia *Archiwum Generalnego Zgromadzenia Świętego Michała Archanioła*. Szczegółowo omówił jego strukturę, obecną sieć archiwów michalitów oraz ich organizację, a także funkcje pełnione i przez archiwa zakonne, i będące zadaniami archiwistów w nich pracujących.

O ciekawej historii willi Lubomirskich na warszawskim Mokotowie, przekazanej jezuitom przez Henryka Lubomirskiego po jego wstąpieniu do zgromadzenia, opowiedział o. dr Krzysztof Dorosz SJ (Prowincja Wielkopolsko-Mazowiecka Towarzystwa Jezusowego). Stanowiło to wprowadzenie do referatu *Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego*. Drugim wątkiem wprowadzającym była historia organizacji jezuitów. Znajduje to odzwierciedlenie w zasobie archiwum, gromadzącym akta instytucji, placówek, spuścizny osób, w tym listy księży więzionych w KL Dachau. Prelegent wspomniął też, że częściowe archiwalia sprzed kasaty jezuitów w 1773 roku przechowuje Archiwum Prowincji Południowej, co zostało szczegółowo opisane¹. Zasób zgromadzony w Warszawie jest stopniowo inwentaryzowany, a od niedawna zastosowano tam system sygnowania zalecany w *Katalogu dobrych praktyk*, opracowanym przez grupę roboczą do spraw archiwów kościelnych².

¹ L. Grzebień, *Inwentarz Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie. Rękopisy do 1820 roku*, Kraków 2017.

² *Postępowanie z materiałami archiwalnymi w archiwach kościelnych. Katalog dobrych praktyk*, red. R.R. Kufel i A. Laszuk, Warszawa-Zielona Góra 2023.

Do historii, w tym zniszczenia w 1944 roku w Warszawie budynku mieszczącego starszy zasób archiwalny, odwołał się także ks. prof. Jan Pietrzykowski SDB. Jego wystąpienie *Historia Archiwum Salezjańskiego Inspektorii św. Stanisława Kostki w latach 1919-2024* zawierało także dużą dawkę wiedzy na temat obecnej struktury salezjanów i organizacji nowego archiwum, wywodzącej się z 1965 roku. Precyzyjnie zapisano w regulacjach wewnętrznych: jaka ma być struktura archiwaliów, kiedy stosować zasadę hierarchiczności, a kiedy układ alfabetyczny. Na zakończenie prelegent wspominał o biblioteczce funkcjonującej przy archiwum, o gromadzeniu dyplomowych i innych niepublikowanych prac, a także o niedużej frekwencji kwerendzistów.

Dzieje prowincji karmelitów i zachodzącą w czasie zmienność podziału na prowincje przybliżył dr Szymon Sulecki w wystąpieniu *Archiwum OO. Karmelitów na Piasku w Krakowie*. Później omówił tematyczne struktury części prowincjalnej i sekcji klasztornej archiwum, którego zasób został opracowany jako zespół zamknięty³. Zasób był pierwotnie przechowywany w specjalnej skrzyni, która zachowała się do dzisiaj⁴. Po odkryciu w innym miejscu kolejnej partii materiałów karmelitów pojawiła się konieczność ingerencji w pierwotną strukturę zespołu. Po tej wzmiance metodycznej, prelegent wspominał też o związkach ze zbiorami publicznymi, do których trafiły akta krakowskich augustianów po zniesieniu ich klasztoru⁵.

O krakowskich archiwaliach mówił też dr Adrian Cieślik w referacie *Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów – dzieje, zasób, działalność*. On także przedstawiał strukturę zakonu, ze szczególnym uwzględnieniem powstałej w 1947 roku Polskiej Prowincji Dominikanów. Znacznie wcześniej poświadczony jest w tym zakonie urząd archiwisty – od 1583 roku, a od 1926 roku istnieje urząd archiwisty prowincji. Obecnie zajmuje się on dużym zasobem – 600 m.b., 17 000 j.a., w tym ponad 800 rękopisów bibliotecznych, stopniowo opracowywanych⁶ i konserwowanych. Różnorodność zasobu jest imponująca – od dokumentów pergaminowych, rękopisów średniowiecznych i tłoków pieczętnych, przez muzykalia i ikonografię, do zespołów urzędów, klasztorów, spuścizn i szczątkowych zespołów proveniencji obcej.

Ostatni referat wygłoszony pierwszego dnia pt. *Wybrane źródła do historii Zgromadzenia Sióstr Benedyktynek Samarytanek Krzyża Chrystusowego. Komplementarność zasobu archiwum zakonnego i archiwów państwowych*, autorstwa s. Margarity Brzozowskiej OSBSam, stanowił klamrę spinającą z pierwszymi

³ *Katalog archiwum OO. Karmelitów w Krakowie „Na Piasku” 1398-1945 (1988)*, oprac. W. Kolak, Kraków 1997.

⁴ Por. analogiczny zwyczaj *arca trium clavium* u krakowskich karmelitanek – *Instrukcje różnych urzędów zakonnych. XVII-wieczna instrukcja organizacji klasztoru karmelitanek bosych. Edycja źródłowa wraz z komentarzem*, oprac. H. Dudala, Warszawa 2022, s. 16-17.

⁵ Archiwum Narodowe w Krakowie, 29/501/0, Archiwum OO. Augustianów w Krakowie, z lat 1299-1950 – zespół archiwalny opracowany także przez Wacława Kolaka.

⁶ Część opisów wprowadzona została do Zintegrowanego Systemu Informacji Archiwalnej ZoSIA i jest dostępna na portalu Szukaj w Archiwach – <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/web/archiwum-polskiej-prowincji-dominikanow/zespoły>.

referatami. Autorka, przedstawiając dzieje i strukturę zgromadzenia, zwróciła uwagę na zasób AAN, w tym zespół 2/2278/0, Polska Akademia Nauk, Instytut Historii w Warszawie, Zakład Systemów Totalitarnych i Dziejów II Wojny Światowej, zawierający m.in. wspomnienia s. Charitas Soczek z obozu przejściowego w Pruszkowie. Na bazie dokumentów z zespołu 2/1587/0, Urząd do Spraw Wyznań w Warszawie przedstawiła odmienne zasady funkcjonowania zakładów społecznych prowadzonych przez czynniki świeckie i zgromadzenia zakonne. Podobnie jak niektórzy przedmówcy, wskazywała na mechanizmy władzy zależne od okresu dziejowego. Na zakończenie zaprosiła badaczy do odwiedzania archiwów zakonnych, żadnego bowiem z repozytoriów dziedzictwa archiwalnego rzetelny badacz nie może pomijać.

Drugi dzień konferencji rozpoczęła czwarta sesja *Archiwa Kościołów Starokatolickich i Kościołów Sui Iuris*. Jako pierwszy zabrał głos dr Artur Jemielita (Kościół Starokatolicki Mariawitów w RP), przedstawiając *Archiwum i bibliotekę Kościoła Starokatolickiego Mariawitów*. Przypomnił dzieje mariawityzmu, sięgające początku XX wieku, oraz obecny stan organizacyjny – ok. 40 000 wyznawców w Polsce i Francji. Jedyna katedra znajduje się w Płocku, gdzie przechowywane są także zbiory historyczne – biblioteczne i archiwalne. Niedawno powołano specjalny zespół ds. biblioteki i archiwum, którego zadaniem ma być sortowanie książek i dokumentów, katalogowanie, prace w zakresie konserwacji, a także digitalizacji i udostępniania. Od omówienia losów Ormian i ich dziedzictwa, którego część znajduje się obecnie w Polsce, rozpoczęła swoje wystąpienie Hanna Kopczyńska-Kłós (Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich). Przypomniała, że Ormianie przyjęli chrzest jako pierwszy naród w 301 roku, a w 1630 roku bp Mikołaj Torosowicz zawarł unię z Kościołem katolickim. Od tego czasu datuje się istnienie archidiecezji lwowskiej, z której wywodzą się obecni polscy Ormianie. W celu lepszego zabezpieczenia przywiezionych tutaj artefaktów założyli fundację. Część archiwalna dziedzictwa liczy ok. 100 m.b. – 34 zespoły i zbiory archiwalne opisane w systemie ZoSIA i udostępnione na portalu www.szukajwarchiwach.gov.pl. Kończąc wystąpienie *Archiwum Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich – zasób, historia i znaczenie*, autorka zaprosiła do korzystania ze zbiorów i poinformowała o otwarciu w 2022 roku stałej ekspozycji *Skarbnica polskich Ormian*.

Archiwa Kościoła Greckokatolickiego w Polsce na przykładzie Eparchii Wrocławsko-Koszalińskiej były tematem kolejnego referatu autorstwa ks. Mateusza Demeniuka (Eparchia Wrocławsko-Koszalińska, Szkoła Doktorska Uniwersytetu Opolskiego). Opowiadając o historii unitów na ziemiach polskich, diecezji i sieci parafialnej, autor poinformował, że po wybuchu wojny na Ukrainie i przybywaniu emigrantów, powstają nowe parafie. Zazaczył też, że dokument papieski dla Kościoła greckokatolickiego zawiera wskazania dotyczące przechowywania dokumentacji – brane pod uwagę przy organizacji w 1996 roku archiwum we Wrocławiu. Zgromadzono w nim najnowszą dokumentację, którą podzielono na działy rzeczowe, np. duszpasterstwo, personalne, parafie, byłe parafie. Jednostkom nadaje się jednolite opisy. Zasób odzwierciedla działania z ostatnich kilkudziesięciu lat.

Inny obraz dokumentacji Kościoła greckokatolickiego przedstawił br. Roman Lepak OSBM w referacie *Archiwum Zakonu Bazylianów Świętego Jozafata*. Archiwum to funkcjonuje w Warszawie, a w jego strukturze wyodrębniono cztery zespoły: klasztory Zakonu św. Bazylego Wielkiego, parafie, spuścizny oraz starodruki. Prelegent zaznaczał, że dokumentacja nie jest kompletna i brakuje materiałów zwłaszcza sprzed 1945 roku.

Rozpoczynający piątą sesję – *Archiwa Kościołów Protestanckich* – ks. bp Waldemar Pytel (Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP) zauważył, że w dotychczasowych wystąpieniach cenne były informacje nie tylko archiwalne, ale i dotyczące historii, organizacji i duchowości, które mają duży wpływ na powstającą dokumentację i stan jej zachowania. W swoim wystąpieniu opowiedział *O dokumentach przechowywanych w archiwach Diecezji Wrocławskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, ze szczególnym uwzględnieniem archiwum Kościoła Pokoju w Świdnicy*. Nie tylko o dokumentach, także o kontekście ich wytworzenia, o powstaniu parafii w Świdnicy – Kościoła Pokoju w 1652 roku (najstarszy dokument w archiwum pochodzi z 1654 roku) i sieci parafialnej. Imponujący jest zasób archiwalny – począwszy od XVII-wiecznych metrykaliów i muzykaliów, przez starodruki, egzemplarze Biblii z zapiskami na ich kartach, po dokumentację współczesną. Zachowaniu i zabezpieczeniu dziedzictwa służą projekty realizowane przy zewnętrznym wsparciu finansowym.

O sposobach wsparcia udzielanego przez luteranów opowiedział Tadeusz Władysław Świątek (Fundacja Cultus) w referacie *Wyznanie ewangelicko-augsburskie, czyli luterzańskie od 1918 roku do współczesności wobec wyzwań XX-lecia*. W okresie międzywojennym odbudowywali polskie przedsiębiorstwa przemysłowe, prowadzili dzieła pomocowe, szpitale, szkoły, w czasie wojny jeden z nich ocalił transport dzieci Zamojszczyzny, wykupując go od Niemców. Warszawski kościół luterński był zbombardowany i zniszczony, najstarsze archiwalia są przechowywane w AGAD⁷. Działalność powojenna luteranów obejmuje m.in. nowe tłumaczenia Biblii, zaangażowanie w ruch ekumeniczny czy świeckie stowarzyszenie zakonu joannitów.

Archiwa Kościoła Zielonoświątkowego w RP po 1945 roku przedstawił dr Leszek Jańczuk (Kościół Zielonoświątkowy w RP). Poprzedził to historią Kościoła, sięgającą początków XX wieku na Kresach Wschodnich. Po II wojnie światowej kilka kościołów spotkała rewizja, zabrane zostały dokumenty, do tej pory niezwrócone. Część dokumentów przechowuje AAN, własne zbiory są więc niezbyt duże. W archiwum zostały posegregowane, opisane i częściowo już zdigitalizowane. Dużą rolę informacyjną pełni podawanie w opisie miejsc wytworzenia – uwzględnianych także przy tworzeniu folderów do przechowywania kopii cyfrowych.

Dzieje Kościoła, zasady duchowości i metody postępowania przedstawił też Krzysztof Bandoła-Skiński w referacie *Zasób Archiwum i Biblioteki Synodu*

⁷ AGAD, 1/225/0, Zbór Ewangelicko-Augsburski w Warszawie, akta z lat [1563] 1604-1943, zdigitalizowane i dostępne na portalu Szukaj w Archiwach – <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/124997> (dostęp: 14.11.2024); 1/432/0, Konsystorz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Warszawie, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/125198> (dostęp: 14.11.2024).

Kościół Ewangelicko-Reformowany w Warszawie. Zwrócił uwagę m.in. na wędrowną zbiorów archiwalnych w Warszawie oraz na przekazanie części dziedzictwa w depozyt – książek do Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, a tkanin i precjozów – do Muzeum Narodowego. Poinformował też, że akta przywiezione po wojnie z Wilna przez ks. Konstankiewicza zostały mu odebrane i przekazane do AGAD⁸. Podobnie jak w innych Kościołach, także tutaj od końca XX wieku rozpoczęto prace przy porządkowaniu księgozbioru i archiwaliów.

Po tym *Zasoby archiwum Kościoła Chrześcijan Baptystów w RP* przedstawił prof. WSTS Jan Mironczuk. Przyznał, że istniejące 105 zborów zgodnie współpracują, zorganizowane zostały dwa archiwa centralne przechowujące po kilkaset j.a. Istnieje też archiwum przy seminarium w Warszawie w Radości, a bieżąca dokumentacja o znaczeniu lokalnym przechowywana jest w archiwach przy zborach. Praktyka korzystania z zasobu sprawiła, że pozwolił sobie na opinię – z jednej strony, przy chęci korzystania z materiałów ważne jest pozyskanie zaufania archiwisty, a z drugiej – „prawdy nikt nie powinien się bać”, więc dokumenty trzeba udostępniać.

Potrzeby i możliwości badawcze wziął pod uwagę także kolejny prelegent, ks. Zbigniew Kamiński (Sekretarz Synodu Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego), przedstawiający wystąpienie *Zbiory archiwalne i źródła do dziejów Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Polsce w XX i XXI wieku*. Przypomnił początki metodystów w Polsce, którzy przyjechali tu w 1920 roku w odpowiedzi na apel premiera Ignacego Jana Paderewskiego. Niestety w okresie międzywojennym nie uzyskali rejestracji, wiele więc funkcji dokumentowali przy wsparciu przyjaznych im luteranów (np. rejestry metrykalne). Prowadzili domy dziecka i szkoły, ale ich uczniowie kończyli ostatnie klasy w szkołach mających prawo do wydawania świadectw. Kościół został zalegalizowany w 1943 roku, po wojnie działał jednak bez statutu do 1969 roku. Trudne dzieje, do których dodać należy zniszczenie akt w wyniku pożaru, a następnie zalania pomieszczeń oraz potwierdzone w dokumentacji przechowywanej w Instytucie Pamięci Narodowej plany likwidacji Kościoła sprawiły, że zachowana dokumentacja nie jest obszerna. Otoczona jest jednak troską i pieczołowicie przechowywana.

Ostatnia sesja dotyczyła *Archiwów Niechrześcijańskich Związków Religijnych*. W ich przypadkach materiały są często niekompletne i trudno nawet używać w stosunku do nich terminu „archiwum” w znaczeniu instytucji. Jako pierwszy *Zbiór akt Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Szczecinie w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie* przedstawiła Małgorzata Duras (Archiwum Państwowe w Szczecinie). Poinformowała, że po 1945 roku na Pomorze Zachodnie przybywali osiedleńcy reprezentujący różne mniejszości narodowe i wyznaniowe. Muzułmanie skupieni byli w gminie działającej początkowo w Gorzowie, która później została filią nowej gminy w Szczecinie, utworzonej w 1969 roku. Po jej rozwiązaniu w 1984 roku dokumentację przekazano do Archiwum Państwowego w Szczecinie, darzonego zaufaniem także dlatego, że jego powojenny organizator

⁸ W ewidencji AGAD znajdują się np. 3 jednostki archiwalne dawniej zaliczone do zbioru Depozyt wileński – Archiwum Główne Akt Dawnych, 1/395/0, Zbiór materiałów różnej proveniencji z XVI-XX w., sygn. 263, 264 i 265., jedna z pieczętką „Bibliot. Synodievang. – reform. Vilnensis”.

i pierwszy dyrektor, Bolesław Tuhon-Taurogiński należał do tej gminy. Akta zostały opracowane w 2007 roku i są udostępniane na ogólnych zasadach⁹.

O dwóch organizacjach muzułmańskich, powstałych w 1925 roku, opowiedział dr Artur Konopacki (Uniwersytet w Białymstoku). W referacie zatytułowanym *Muzułmański Związek Religijny, Związek Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej i ich archiwa po 1945 roku – próba oceny problemu* przypomniał, że obecność Tatarów na ziemiach polskich datuje się od XIV wieku. W latach 40. XX wieku na terenie w miarę zwartego osadnictwa na Białostocczyźnie mieszkało ok. 300 rodzin. Repatrianci ze wschodu kierowani byli na ziemie zachodnie. Społeczny charakter obu organizacji sprawiał, że ich siedziby zmieniały się, a dokumenty przechowywane były często w mieszkaniach prywatnych. Obecnie obejmują one m.in. listy członków, wykazy płaconych składek, wewnętrzne księgi metrykalne. Dużo informacji o Tatarach zawierają akta innych organizacji, np. urzędów i instancji Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Mimo że społeczność muzułmańska jest bardzo nieliczna, zauważyć można rosnącą i deklarowaną świadomość jej członków, np. w formularzach spisów powszechnych. Kolejne dwa wystąpienia dotyczyły większej liczbowo, zwłaszcza w przeszłości, grupy wyznaniowej. Oba pokazywały ją i możliwości jej badania z różnych punktów widzenia.

Na *Państwowe zasoby archiwalne z punktu widzenia żydowskiego użytkownika* spojrzął Witold Wrzosiński (członek Zarządu Gminy, dyrektor cmentarza żydowskiego przy ul. Okopowej i członek Zarządu Fundacji Dokumentacji Cmentarzy Żydowskich). Odwołał się do działań Stanleya Diamonda, który zapoczątkował dużą systematyczną eksplorację źródeł do badań genealogicznych, przechowywanych w archiwach państwowych, stwarzając bazę do wielorakich poszukiwań. Gromadził dane i o aktach metrykalnych, i o księgach ludności stałej oraz innych rejestrach. Witold Wrzosiński w praktyce, pomagając poszukującym własnych korzeni rodzinnych, odwołuje się do danych dostępnych on-line¹⁰, często sięga także do innych źródeł, gromadzonych np. w Centralnym Archiwum Wojskowym, Instytucie Pamięci Narodowej, Żydowskim Instytucie Historycznym oraz do prasy (nekrologi!). W barwnej opowieści przywoływał sytuacje ze swojej działalności, wskazywał nietypowe zainteresowania oraz informował o sporządzaniu coraz bardziej zapełnionej danymi wyszukiwarki grobów na cmentarzach żydowskich¹¹.

Po tym Remigiusz Sosnowski (Gmina Wyznaniowa Żydowska w Warszawie, Fundacja Dokumentacji Cmentarzy Żydowskich w Polsce) przedstawił *Stan zasobów archiwalnych Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Warszawie*. Istnieje tam część dotycząca archiwaliów rabinatu – uporządkowana, dokumentacja bieżąca i archiwum restytucyjne. Starsze ocalone dokumenty są przechowywane w ŻIH lub Archiwum Państwowym w Warszawie. Niedawno odkryto jednak w piwnicy

⁹ Archiwum Państwowe w Szczecinie, 65/1498/0, Muzułmańska Gmina Wyznaniowa w Szczecinie, z lat [1951] 1969-1984 [2005], opis dostępny na stronie <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/69878> (dostęp: 14.11.2024).

¹⁰ Wieloletni projekt i witryna internetowa Jewish Records Indexing – Poland: <https://www.jri-poland.org/blog/stanley-diamond-jri-poland-genealogy-evolution/> (dostęp: 14.11.2024).

¹¹ Dane i informacje dostępne na stronie <https://cemetery.jewish.org.pl/> (dostęp: 14.11.2024).

synagogi pomieszczenia skrywające dużo dokumentów, inne niż te, w których gromadzi się zazwyczaj przedmioty chwilowo niepotrzebne. Jak wynika z pierwszego rozpoznania, pochodzą one głównie z drugiej połowy XX wieku. Obecnie trwają prace nad wartościowaniem i ewidencjonowaniem tej dokumentacji, rozważane są także możliwości jej digitalizacji.

Ostatni głos na konferencji należał do badacza. Przemysław Skrzyński (Instytut Religioznawstwa UJ) zaprezentował wystąpienie *Urząd do Spraw Wyznań wobec „religii milczenia”*. *Okoliczności i skutki legalizacji pierwszych wspólnot buddyjskich w PRL*. Referent nie pokazywał i nie omawiał archiwów, ale warunki funkcjonowania. Przedstawił wyniki przeprowadzonych badań i nakreślił problemy, z którymi zetknęli się w polskiej rzeczywistości prawnej i politycznej założyciele oraz członkowie pierwszych grup buddystów w latach 70. XX wieku. Wskazał też negatywne skutki nieporozumień wynikających z mylenia ich z sektą Hare Krysna. Opowiedział o początkach ruchu i poinformował, że ważnym źródłem informacji były akta Służby Bezpieczeństwa, początkowo bardzo nieufnie nastawionej. Rejestracja pierwszej wspólnoty buddyjskiej miała miejsce jednak stosunkowo szybko – w 1980 roku. Późniejszy rozwój przebiegał w różnych kierunkach, w innej już epoce.

Bardzo bogaty i różnorodny program konferencji został zrealizowany w całości, przynajmniej w części prezentacyjnej. Mimo dość jednolitych tytułów sesji oraz wygłoszonych wystąpień, prelegenci mówili, na szczęście, nie tylko o archiwach i dokumentacji istniejącej, zaginionej, zniszczonej, poszukiwanej... Przekazali też wiele informacji o funkcjonowaniu Kościołów, związków wyznaniowych, państwa i jego struktur, o zwyczajach, zasadach, o ludziach zasłużonych, najczęściej pozytywnie. Wartościowe było krzyżowanie się punktów widzenia opiekunów dziedzictwa archiwalnego i użytkowników, badaczy nie tylko naukowych. Dyskusja bywała przeniesiona do kularów i odbywała się w małych gronach. Często dotyczyła tego, co z dawnej różnorodności religijno-narodowej zostało, jak się tym zajmować i zadbać o to, co powstaje obecnie. Komplementarność zasobu archiwów państwowych i kościelnych, dylematy metodyczne struktury zasobu, jego szczątkowej nieraz formy, troski o zabezpieczenie i odtworzenie – to wątki przewijające się i w wypowiedziach na forum, i w dyskusjach w przerwach obrad. Mimo udziału w konferencji licznych uczestników, bogactwo poruszonych wątków może zainteresować wielu innych odbiorców, warto więc przekazywać je dalej. Zapowiedziano publikację materiałów konferencyjnych, w której znajdzie się więcej treści, o czym zapewniał niejedyn prelegent. Będzie ona warta uwagi jako istotna pozycja poruszająca zagadnienie dużej części niepaństwowego ewidencjonowanego zasobu archiwalnego, i nie tylko¹².

Słowa kluczowe: Archiwum Akt Nowych; konferencja naukowa; archiwum; Kościoły różnych wyznań; związki wyznaniowe

¹² Przy okazji warto przypomnieć dotychczasowe przykładowe kompendia informacyjne, np. *Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, oprac. M. Dębowska, Kielce 2002; *Rękopisy w zbiorach kościelnych*, oprac. T. Makowski przy współpracy P. Sapały, Warszawa 2014 oraz coraz liczniejsze spisy i inwentarze publikowane na internetowych witrynach archiwów kościelnych.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA**Opracowania**

- Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, oprac. M. Dębowska, Kielce 2002.
- Grzebień Ludwik, *Inwentarz Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie. Rękopisy do 1820 roku*, Kraków 2017.
- Instrukcje różnych urzędów zakonnych. XVII-wieczna instrukcja organizacji klasztoru karmelitanek bosych. Edycja źródłowa wraz z komentarzem*, oprac. H. Dudała, Warszawa 2022.
- Katalog archiwum OO. Karmelitów w Krakowie „Na Piasku” 1398-1945 (1988)*, oprac. W. Kolak, Kraków 1997.
- Postępowanie z materiałami archiwalnymi w archiwach kościelnych. Katalog dobrych praktyk*, red. R.R. Kufel i A. Laszuk, Warszawa-Zielona Góra 2023.
- Rękopisy w zbiorach kościelnych*, oprac. T. Makowski przy współpracy P. Sapały, Warszawa 2014.

Netografia

- Fundacja Dokumentacji Cmentarzy Żydowskich w Polsce, <https://cemetery.jewish.org.pl/> (dostęp: 14.11.2024).
- Jewish Records Indexing – Poland, <https://www.jri-poland.org/blog/stanley-diamond-jri-poland-genealogy-evolution/> (dostęp: 14.11.2024).
- Szukaj w Archiwach, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/web/archiwum-polskiej-provincji-dominikanow/zespoly> (dostęp: 14.11.2024).